

Љиљана Јовановић

Студент докторских студија

Универзитет у Београду

Православни богословски факултет, Београд

llilijov@gmail.com

УДК: 26-33 Енох

27-245

26"652"-86Е-2

ПРИМЉЕНО: 23. 02. 2015.

ОДОБРЕНО: 27. 02. 2015.

„Енох, личност или метафора“

Сажетак. У раду се испитује доживљај Енохове личности у јудаизму из времена другог храма освртом на Кумранске списе и у хришћанству анализом новозаветних и рано-хришћанских текстова. Циљ рада је да се утврди постоје ли трагови који евентуално могу да укажу да је Енох историјска личност временом израстао у симбол праведности и метафору за преегзистентног Сина Човечијег. Осим тога, треба да укаже на присутност и значај енохистичке традиције у раном хришћанству.

Кључне речи: Енох, праведник, пророк, син човечији.

А1. Увод

Једна од ретко помињаних личности у Старом Завету јесте Енох, син Јареда, седми од Адама (Пост 5, 22–24). Упркос кратком и тајанственом опису у Постању, Енох се често појављује у постбидлијској јудејској мисли и литератури, у списима откривеним у Кумрану као и код раних хришћанских писаца. Како је могуће да једна таква узгред споменута личност заузме централно место постбидлијског јудаизма око које су створене бројне легенде које је уздижу у ранг Арханђела Михајла и касније анђела названог Метатрон? Име Енох је нејасне етимологије.¹ Постојале су сугестије да је пореклом од западно семитског корена 𐤍𐤍 који би на етиопском као и на арамејском и јеврејском језику имао значење посвећен, освећен или благословен односно преображен у ново небеско биће.² Међутим, од истог корена може се наћи још и значење човечан, човечност, што би могло бити у вези са изразом 𐤇𐤍𐤅 који означава човека односно људско биће како је случај у Пс 8,4 где су поменути и човек у облику енош и син човечији у облику 𐤍𐤍𐤅 адам.³ Овај израз заступљен је и другим семитским јези-

¹ E. Isaac, "Enoch and the Archangel Michael", у: *The Bible and The Dead Sea Scrolls*, The Princeton Symposium on the Dead Sea Scrolls, James H. Charlesworth (прир.), Volume One, Scripture and The Scrolls, Baylor University Press, Waco, Texas, 2006, 363–378;

² *Исцо*, 364.

³ Р. Кубат, *Основе старосазезне антропологије*, Теолошка перспектива, Библијска библиотека Глафира, Београд-Нови Сад, 2008, 51.

цима те тако у академском енушу значи бити слаб, а од истог корена срећу се још изрази тенешту што значи човек или човечанство односно нишу људи, народ.⁴ У Старом Завету енош се појављује 42 пута увек без граматичког члана.⁵ На арамејском језику, највише се среће код пророка Данила у облику ܐܢܫܐ ܢܚܪܐ свега 23 пута. Осим тога, појављује се још у Књизи о Јестири, код Јова, псалмима и пророка Исаије готово увек у песничким деловима. Изузетак налазимо код пророка Исаије када се једанпут помиње у прозном делу.⁶ По веровању старих Хананаца, Енош је отац целог човечанства. Такође, често се преводи и као смртник што би могло бити у вези са основним значењем — бити слаб. У арамејским деловима каснијих текстова појављује се у облику *дар енаш* у персоналном смислу.⁷ Можда није случајно што је Енох који је потомак Еноша (син човека или смртника) у текстовима као што су Параболе–син човечији. Да ли би то могло бити разлог што Енох није остао историјска личност, праведник узнесен на небеса, већ временом, захваљујући могућим значењима свог имена, израста у метафору за Сина човечијег — небеско преегзистентно и месијанско биће? Да ли је случајно што управо овај део Енох није пронађен у кумранском налазишту? Какав је однос хришћанских писаца према традицији везаној за Енохово име? Истраживање проблема вршиће се на основу литерарног контекста текстова апокрифне и хришћанске литературе као и Кумранских рукописа. У разматрање ће бити укључени текстови који директно помињу Еноха или подржавају Енохово учење о палим анђелима. Такође, биће узети у обзир и текстови који на неки начин осликавају преображај људског у небеско биће у покушају да се одговори на питање у ком тренутку развоја јудејске или хришћанске религиозне мисли Енох од историјске личности прераста у метафору?

1.2. Преглед текстова о Еноху

У Старом Завету Енох није високо рангиран као патријарси, краљеви или пророци. У Постању 5, 22–24 о Еноху се кратко извештава као о праведнику који је узнесен на небеса не окусивши смрт. Осим тога, наводи се да је Енох након проживљених 65 година добио сина Матусала, те да је након тога поживео по вољи Божијој још триста година рађајући синове и кћери. Укупно, поживео је 365 година на земљи, након чега је нестао јер га је Бог узео к себи. Међутим, постоји неколико различитих варијанти читања. Тако нпр. текст Седамдесеторице подразумева да је Енох био угодан Богу,

⁴ *Исџо*, 54.

⁵ *Исџо*, 55.

⁶ Р. Кубат, *нав. дело*, 55.

⁷ *Исџо*, 56.

док јеврејски текст на истом месту наводи да је Енох ходао са Богом. Чињеница да је живео 365 година на земљи и да је био седми од Адама наводила је на поређење са митском личношћу званој Енмедуранки која је слично Еноху седми краљ из времена пре потопа.⁸ Слично Еноху, њему се приписују улоге писара, познаваоца тајни, свештеника и посредника између Бога и људи.⁹ Везу између два лика продубљује сазнање да је Емнедураки поглавар Сипра, града бога-краља Сунца. Испитујући однос Енох-Ендемуранки Вандеркам подвлачи Пост 5, 21–24 и Астрономску књигу Енохову настојећи да прикаже међусобни утицај.¹⁰ Ову тему, анализирајући сваку од постојећих улога, нарочито је обрадио Орлов који закључује да иако постоји веза између Еноха и Енмедуранкија која се огледа у заједничким улогама, временом, Енохова се традиција развија независно од постојећег мита и прима обресе библијског утицаја дефтеро-Исаије и његовог Слуге Божијег односно Данила 7 и његовог Сина Човечијег.¹¹

У апокрифној литератури Енох је духовни јунак надљудског знања који путује небесима са анђелима који му откривају тајне непознате људима.¹² Између осталог, они му откривају тајну палих анђела који се спајају са кћерима људским, што је узрок појаве зла на земљи. Енох се, у 1Енох 71 поистовећује са Сином Човечијим који у контексту Парабола (37–71) односи се на преегзистентно биће, изабраног праведника, који на крају времена суди свету. У равинској литератури, Енох се представља као неко ко је релативно кратко живео у односу на генеологију Сета или у много већој мери као верни слуга истинитог Бога који је узнесен од света не окусивши смрт. Он се преображава у биће слично анђелу које 243 године влада земљом доносећи мир. Осим тога, Енох се поистовећује са Арханђелом Михајлом.¹³ Такође, представља се и као извор милости и толеранције (1Енох 40,9).

⁸ Утицај месопотамијског на енохистичку традицију био је тема неколицини значајних истраживача међу којима су: Pierre Grelot, «La légende d'Hénoch dans les apocryphes et dans la Bible: Origine et signification» *Recherches de science religieuse* 46 (1958) 5–26; Otto Neugebauer, “The Astronomical Chapters of the Ethiopic Book of Enoch (72–82)” in M. Black, *The Book Of Enoch or 1 Enoch*, New English Edition, Leiden, 1985, 386–412; James VanderKam, *Enoch and the Growth of an Apocalyptic Tradition*, Washington, DC, 1984; Helge S Kvanvig, *Roots of Apocalyptic: the Mesopotamian Background of the Enoch Figure and of the Son of Man*, Neukirchen-Vluyn, 1988 и др.

⁹ Најзначајнији од бројних сачуваних текстова који садрже мит о Енмедуранкију је откривен у Ниниви и објављен од стране Ламберта (Wilfred Lambert). Процењује се да спис потиче из времена 1100 године пре Христа. Уп. А. Orlov, *The Learned Savant Who Guards The Secrets of The Great God: Evolution of the Roles and Titles of the Seventh Antediluvian Hero in Mesopotamian and Enochic Tradition*, Part I: Mesopotamian Traditions, In *Varia Aethiopica: In Memory of Sevir B. Chernetsov (1943–2005)*, ed. Denis Nonsitsin и др., 248–264. Scrinium 1. St. Petersburg: Byzantinorussica, 2005, 251.

¹⁰ J. C VanderKam, *Enoch ...* 189.

¹¹ Orlov, *нав. дело*, 213.

¹² Isaac, *нав. дело*, 364.

¹³ Isaac, *нав. дело*, 365.

Заправо, он је управо од Арханђела Михајла научен правди и милости. У Апокалипси Аврамовој, он је *Yahoel*, анђеоло на коме почива име Божије.

У 3 Енох назива се Велики писар или Метатрон. Значење израза „Метатрон“ није сасвим разјашњено. Једно од објашњења односи се на израз латинског порекла *metator* која би се могла превести као главнокомандујући или командир односно речи грчког порекла *μετάθρονος* тј. онај који је иза престола. Постоје претпоставке да су наставци „рон“ односно „он“ заправо ознаке за тајна имена.¹⁴ Шолем примећује да се у старим талмудским рукописима уобичајено појављује израз Митатрон. У сваком случају, временом, израста у највиши анђеолоски чин што ће нарочито доћи до изражаја у гностичкој, а касније и кабалистичкој литератури.¹⁵ Исак, 3Енох сматра делом палестинског апокалиптичног покрета и напомиње да се Метатрон често среће у Вавилонском Талмуду по именима као што су Велики Принц, Принц Трона Божјег, Велики Принц читавог света (b Sanh. 38b; b. Hag. 15a; b. Avodah Zarah 3b).¹⁶ Тврдња коју налазимо у Књизи Изласка 23,21 „јер је моје име у њему“ изазвала је спекулације да је Метатрон анђеоло који предводи изабрани народ ка обећаној земљи.¹⁷ Шолем сугерише да су Михајло и Метатрон један те исти анђеоло који по учењу хагаде представља бранитеља Израиља.¹⁸

У Курану, Енох се назива Идрис, пророк истине, симбол стрпљена којег Алах узноси на благо место (Сура 19,57, 21,85). Такође, на основу исламске традиције, он је Ухнукх, изумитељ, оснивач математике и астрономије као и онај који је изумео теразије правде. Он је писар који улази у рај, коме Бог шаље прелепу девојку да га искуша. Међутим, он се моли Богу за своју смрт како би се опет вратио на земљу. Након што умире и враћа у живот силази у ад где види ужасе пакла. Одбијајући да уђе у ад подиже се уз зидове помоћу грања дрвета познања добра и зла.¹⁹

На основу етиопске *tergwame* традиције, Енох је настањен у Едемском врту пуних шест година у присуству архангела.²⁰ У току трајања његовог земаљског живота није окусио земаљску храну, а његово тело је преобразено из земаљског у небеско. Етиопска традиција ослања се на Књигу Јубилеја која је, као што је познато, уврштена у канон. Наиме, Књига Јубилеја о Еноху извештава на сличан начин, с том разликом што је Енох узнесен у рајски врт за време трајања шест јубилеја. То је могући разлог због којег Исак корене Еноховог преображаја тражи у јудаизму из времена другог

¹⁴G. Scholem, *Major Trends in Jewish mysticism*, Schocken Books, New York, 1954, 46.

¹⁵ *Исџо*.

¹⁶ Isaac, *нав. дело*, 369–371.

¹⁷ Isaac, *исџо*.

¹⁸ Scholem, *нав. дело*, 46.

¹⁹ Isaac, *нав. дело*, 366.

²⁰ *Исџо*, 366.

храма.²¹ Такође, узроке треба потражити и у поменутом тексту Пост 5,24, у коме се наводи да је Енох ходао са Богом и Бог га је узео себи. За разлику од других патријараха из времена пре Потопа једини Енох, а касније пророк Илија, бивају узнесени на небеса не искусивши смрт. Како је у кумранским пећинама пронађено више рукописа Књиге Јубилеја и Књиге Енохове укључујући и списе до тада непознатог садржаја, као и чињенице да су се есени придржавали соларног, календара требало би најпре испитати утицај Еноха на есенску заједницу на коју је енохистичка традиција, како изгледа, имала велики утицај.

2.1. Енох и Кумран

Четири од пет постојећих делова 1Енох пронађено је у Кумранском налазишту. По наводима Милика, седам копија од којих је свака писана на арамејском језику садржи делове Ангелолошке књиге Енохове, Виђење у сновима и Парентски део, док остале четири садрже делове Астрономске књиге Енохове.²² Очуваност списа је делимична. Пре открића рукописа у Кумрану сматрало се да је пет рукописа познатих под Еноховим именом из времена Макавејског устанка, али су палеографске анализе показале да су Астрономска књига Енохова (72–82) као и Ангелолошка књига Енохова (1–36) из 3. века пре Христа; Парентски део (91–108) и Виђење у сновима (83–90) из 2. века пре Христа, а Говори у сликама или Параболе (37–71) је једини део који није пронађен међу рукописима због чега није лако утврдити могуће време настанка. Мишљења истраживача подељена су углавном на оне који разматрају први век пре Христа односно први век после Христа.²³ Додатне потешкоће међу научницима изазвало је учестало

²¹ Исїо, 368.

²² J. T. Millik, *The Books of Enoch, Aramaic Fragments of Qumran Cave 4*, Oxford, 1976, 5.

²³ Мишљење да је могуће време настанка период од 105. до 65. године пре Христа заступао је R. H. Charles и W. O. Osterley, док Charlesworth брани становиште да је дело настало за време владавине Ирода Великог. Исто мисле, J. C. VanderKam, G. W. E. Nickelsburg, J. J. Collins, P. Sacci, идр. Насупрот томе, M. A. Knibb, J. C. Greenfield, M. E. Stone, D. W. Suter идр. мишљења су да је дело настало пре 70. године Христове ере. Уп. R. H. Charles, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in english with introduction and critical and explanatory notes to the several books*, Volume II, Pseudepigrapha, Oxford 1913,164; W. O. Osterley, *The Book of Enoch*, (translated by R. H. Charles), D. Litt., D.D, SPCK, London 1917,14; J. H. Charlesworth, *The Old Testament Pseudepigrapha, Apocalyptic Literature & Testaments*, New translation from Authoritative Texts with Introduction and Critical Notes by an International Team of Scholars, Duke University, Doubleday & Company, Inc, Garden City, New York, исти, "The Date and Provenience of the Parables of Enoch", у: *Parables of Enoch*, A paradigm Swift, J. H. Charlesworth and Darrell I. Bock (прир.), T&T Clark, London and New York, 2013; G. W. E. Nickelsburg and J. C. VanderKam *1 Enoch*, A New Translation, Fortress Press, Minneapolis, 2004, 93; J. J. Collins, *The Apocalyptic Imagination, An Introduction to Jewish Apocalyptic literature*, Second edition, William B. Eerdmans Company, Grand Rapids, Michigan/Cambridge, UK 1998,178; P. Sacci, "Qum-

помињање звања син човечији у покушају да пронађу везу између поманутог спорног дела који говори о сину човечијем у контексту месијанског звања и Исусовог позивања на сина човечијег. Осим тога у Кумрану су пронађени и рукописи Књиге дивова али и поједини списи који укључују појединачне делове у јединствену целину као што су: 4QEn^c, из последње трећине првог века пре Христа који уједињује Ангелолошку књигу Енохову, Парентски део, Виђење у сновима и Књигу дивоваа; 4QEn^d који комбинује Ангелолошку књигу и Књигу дивова и 4QEn^e који чине Књига дивова, Ангелолошка књига Енохова и Виђење у сновима. Такође, пажњу је изазвала старост рукописа. Најстарији списи преписани су вероватно пре оснивања заједнице у Кумрану.

Највише тешкоћа изазвао је спис 4QEn^c за који се сматра да је копија старијег текста из другог века пре Христа.²⁴ Поједини делови Астрономске књиге Енохове показују новине у садржају што упућује на закључак да је овај део верзија неког обимнијег списка.²⁵ Милик сматра да је компилација Енохова већ кружила као постојећа целина, а да је Књига дивова била њен саставни део.²⁶ Говори у сликама, један од пет делова постојећих на етиопском језику, по његовом мишљењу су каснијег датума, вероватно из другог или трећег века после Христа.²⁷ Већина научника одбацује објашњење на основу којег је недостатак Парабола доказ да спис није ни постојао у време кумранске заједнице.²⁸ Сачи примећује да је Парентски део најмлађи рукопис откривен међу списима, те да осим Парабола недостају и други списи млађи од тог датума.²⁹ Чарлсворт сматра да разлог лежи управо у поистовећењу Еноха са оним који познаје и открива тајне јер је по учењу есесна Учитељ праведности онај који има знање. Бокачини расправља о различитим традицијама енохиста и есена који се у једном тренутку разилазе.³⁰ Она раздваја јудаизам као интелектуални покрет и јудаизам као

ran and the Dating of Parables of Enoch”, у: *The Bible and The Dead Sea Scrolls*, The Princeton Symposium on the Dead Sea Scrolls, J. H. Charlesworth (прир.), Volume One, Scripture and The Scrolls, Baylor University Press, Waco, Texas, 2006, 381; M. A. Knibb, “The Date of the Parables of Enoch”: Critical Review, *NTS* 25, (1979), 345–349; J. C. Greenfield and M. E. Stone, “The Ethiopic Pentateuch and the date of the Similtude”, *HTR* 70, (1977), 51–56; D. W. Suter, *Tradition and Composition in the Parables of Enoch*, SBLD 47, Missoula, Scholars press, 1979, 32.

²⁴ Milik, *нав. дело*, 183.

²⁵ И. Томић, *Противници есенске заједнице у кумранским списима*, Богословски факултет СПЦ, Београд 2004, 159.

²⁶ Milik, *истио*.

²⁷ *Истио*, 8.

²⁸ Становиште које је изнео Милик било је изложено бројним критикама. На семинару у Тибингену 1977. и касније 1978. године у Паризу, овакво мишљење је одбачено, али је отворило бројна питања која се између осталих односе на то да ли су Енохове Параболе извршиле утицај на Јеванђеља или обрнуто? Уп. Charlesworth, *The Old Testament*, 7.

²⁹ Sacci, “Qumran and the Dating”, 390.

³⁰ Charlesworth, “Date”, 93.

социјалну групу.³¹ У том смислу Кумран показује да рукописи нису дело једне верске групе већ неколико различитих социјалних група као што су енохисти, градски есени или кумрански есени.³² Наиме, однос енохиста и есена није ограничен на период формирања заједнице већ је комплекснији. Одсуство Парабола у Кумрану управо то показује, јер идеја коју заступају енохисти није одговарајућа есенима. Није познато ко су били енохисти али се претпоставља да наступају као опоненти храмовној елити, а не као секта или покрет. Једно је извесно, у много чему се разилазе са цадокитима. Прво у питању порекла зла, а онда и у питању установљења истинског храма. Док заједница у Кумрану види себе као кућу Божју утврђену на земљи, Параболе 53,6 наговештавају да ће кућа Божја бити утврђена од Месије лично. Енохисти Макавејску кризу тумаче као последње поглавље последица греха и подржавају Макавејски устанак. Колинс, тумачећи Виђење у сновима, управо опис небеског храма види као траг који указује на удаљавање од јерусалимског храма.³³ Истински храм је онај који се конституише на небу. Из тог разлога не ограничава се на израз есени када говори о Кумрану већ се радије опредељује за апокалиптички покрет, јер је Кумран, како наводи, без сумње апокалиптична заједница што показују не само фрагменти Еноха већ и књига Јубилеја, велика заступљеност пророка Данила који су очигледно имали велики ауторитет.³⁴ Чарлсворт наводи одсуство бројних списа, између осталог недостатак Књиге о Јестири, међу налазима.³⁵ Такође сматра да је велики број рукописа изгубљен или још увек недовољно истаржен.³⁶

Утицај Еноха у Кумрану није ограничен само на истоимене списе, што показује велико интересовање есена за поделу времена и соларни календар. Елементи списа Откривење о недељама 1Енох осим у Јубилеју, могу се наћи и у Завештању Левија 14, 1–2 које сведочи о доживљају Еноха као пророка. Наиме, писац Левија позива се на запис Енохов који говори о сагрешењу будућих генерација. Том запису писац приступа са респектом. У Књизи Јубилеја Енох је познавалац тајни. Подилазећи Ангелолошкој књизи Еноховој говори се о паду анђела и пореклу зла, а сам Енох, како сведочи Јуб 4, 16–23, узнесен је у Еденски врт:

„И у једанаестом јубилеју Јаред узео себи жену и њено име беше Варака, ћерку Расујала, ћерку свог стрица, у четвртој седмици тог јубилеја, и она роди сина у

³¹ Bocaccini, *Qumran And The Enoch Group, Revisiting The Enochic-Essene Hypothesis*, у: *“The Bible and The Dead Sea Scrolls”*, The Princeton Symposium on the Dead Sea Scrolls, James H. Charlesworth (прир.), Volume One, *Scripture and The Scrolls*, Baylor University Press, Waco, Texas, 2006, 37–66.

³² *Исѿо*.

³³ Collins, *The Apocalyptic Imagination*, 145.

³⁴ *Исѿо*, 146.

³⁵ Charlesworth, “Date”, 93.

³⁶ *Исѿо*.

петој седмици, у четвртој години јубилеја и он га назва Енох. И он је био први од људи рођених на земљи који је научи писање и знање и мудрости који записа знаке небеске по реду њихових месеци у књигу, да људи знају годишња доба по реду њихових појединачних месеци. И он је био први који је записао сведочанство, и он посведочи синовима људским између поколења на земљи, и израчуна седмице јубилеја, и научи њихове годишње дане, и постави по реду месеце и израчуна суботне године као што га ми поучисмо. И како беше и како би он видео у визији свог сна тако би се дешавало синовима људским кроз поколења до дана суда; он виде и схвати све, и записа своје сведочанство на земљи за све синове људске и њихова поколења. И у двадесетом јубилеју у седмој седмици, он узе себи жену и њено име беше Една, ћерку Данила, ћерку свог стрица, и у шестој години те седмице она му роди сина, и он је назва Матуселах. И он исто тако беше са анђелима Божјим тих шест јубилеја годишњих, и они му показаше све што је на земљи на небесима, владавину сунца, и он све записа. И он посведочи за посматраче, да згрешише са ћеркама људским; да почеше да се спајају са њима упрљаше се са ћеркама људским, и Енох посведочи против (њих). И он беше узет од синова људских, и одведеше га у Еденски врт у части и достојанству, и гле тамо он записа прекор и суд света и сваки грех синова људских.³⁷

Чарлс повезивање Еноха са јубилејем и боравком у Еденском врту са анђелима види као додаток редактора.³⁸ Како може да се уочи, Књига Јубилеја се у великој мери ослања на 1Енох и Енох је сагласно томе узнесен на небеса, али не постоји наговештај на основу којег је преображен у диће слично анђелу. Међутим, текст под именом „Речи Михајла“ или „Виђење Михајлово“ (4Q529) могло би се по мишљењу Вандеркама лако превести као Виђење Енохово имајући у виду да дословно износи путовање до највиших небеса, виђење које је описано у 1Енох и саопштење виђења у овом случају анђелима уместо као у 1 Енох потомцима.³⁹ Наиме, овде се не говори о Еноховој трансформацији, али се могу наслутити корени који су касније довели до поистовећења Еноха са Арханђелом Михајлом. Пажњу привлачи последњи део Енохове компилације у коме је описано „преображење“ Матусалем коме коса и брада постају беле као снег. Слично томе спис 11QMelch (11Q13) бележи исту традицију, само овај пут спомиње се о Мелхиседек. Познато је да есени себе називају светима, изразом који се приписује анђелима који, како су сматрали, присуствују њиховим богослужењима.⁴⁰ Да ли је то ра-

³⁷ Самосталан превод са енглеског текста *“The Book of Jubilees”*, Translation of Early Jewish and Palestinian Texts, by R. H. Charles, Forgotten Books, Marston Gate, Great Britany, 2007.

³⁸ Charles, *The Book of Jubilees*, 41.

³⁹ J. C. VanderKam, *The Interpretation of Genesis in 1 Enoch*, у: *“The Bible and the Qumran”*, Studies in the Dead Scrolls and Related Literature, Text, Shape and Interpretation, P. W. Flint with the Assistance of Tae Hun Kim, William B. Eerdmans (прир.), Publishing Company, Grand rapids, Michigan/Cambridge, UK 2001, 143–146.

⁴⁰ У тзв. Песмама за Суботње Жртвовање, у којима се уочава веровање да есенским литургијама присуствују и анђели. Уп. I. Fronlich, „The Division on the Year and the Festivals in

злог што Параболе које Еноха у 71,14 уздижу у ранг небеског бића нису пронађене међу откривеним рукописима? Блек и Колинс 71,14 на коме се Енох поистовећује са Сином Човечијим, тумаче као каснији додатак и реакцију на хришћанство.⁴¹ Кумран не прихвата индентификацију Еноха са небеским бићем, али он и даље има велики ауторитет као познавалац небеских тајни и праведник међу људима. Осим тога, завештање Левијево приступа му као пророку. Књига Јуубилеја фрагментарно је сачувана у 16 рукописа. Иако је приписивана есенима, чињеница да је есени користе као већ завршено дело указује да је старија од саме заједнице.⁴² Дамаштански спис позива се на важна календарска питања Књиге Јубилеја, што показује да је у време настанка заједнице већ уживала извесни ауторитет. Као могуће време настанка списка наводи се трећи век пре Христа.⁴³ Ипак, основане сумње на основу којих се верује да су есени не само чували, преписивали већ и редиговали рукописе указује да је унутар исте могућа есенска интервенција, те доживљај Еноха као пророка и праведника, иако може бити схваћен као плод старије традиције унутар саме есенске заједнице није претрпео значајније промене. Појавом хришћанства Енох не губи на достојанству. Апостоли и рана црква приступају му верно постојећој традицији — као праведнику и пророку. На основу контекста текстова раних хришћанских писаца покушаћемо да утврдимо постоје ли елементи који указују да је Енох осим као пророк и праведник био доживљаван и као преображено небеско биће.

3. Енох и хришћанска традиција

О личности Еноховој у Јеванђељима нема спомена. Енох се по имену спомиње само два пута, у Посланици Јеврејима 11, 5–6:

Πίστει Ἐνώχ μετέτεθη τοῦ μὴ ἰδεῖν θάνατον, καὶ οὐχ ἠύρισκετο, διότι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ Θεός· πρὸ γὰρ τῆς μεταθέσεως μεμαρτύρηται εὐηρεστικῆναι τῷ Θεῷ

χωρὶς δὲ πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστῆσαι, πιστεῦσαι γὰρ δεῖ τὸν προσερχόμενον τῷ Θεῷ ὅτι ἔστιν καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεται.

the Qumran Schematic Calendars“, у: *Prayer and the Poetry in the Dead sea Scrolls and Related Literature*, (прир.) G. Martinez, Volume 98, Liden- Boston, 2012, 202.

⁴¹ M. Black, “The Messianism of the Parables of Enoch, Their Date and Contribution to Christological Origins“, у: *The Messiah*, Development in Earliest Judaism and Christianity, J. H. Charlesworth with J. Brownson, M.T. Davis, S. J. Kraftchick and A. F. Segal (прир.) The First Princeton Symposium on Judaism and Christian Origins, Fortress Press, Mineapolis, 1992, 165; J. J. Collins, *The Apocalyptic Imagination, An Introduction to Jewish Apocalyptic literature*, Secon edition, William B. Eerdmans Company, Grand Rapids, Michigan/ Cambridge, UK, 1998.

⁴² И. Томић, *нав. дело*, 159.

⁴³ *Исїю*.

Као и у Посланици Јудиној 14–15:

Ἐπροφήτευσεν / προεφήτευσεν δὲ καὶ τούτοις ἔβδομος ἀπὸ Ἀδάμ Ἐνώχ λέγων Ἴδου ἦλθεν Κύριος ἐν ἀγίαις μυριάσιν αὐτοῦ, ποιῆσαι κρίσιν κατὰ πάντων καὶ ἐλέγξει πάντας / πᾶσαν (τοὺς) ἀσεβεῖς / ψυχὴν περὶ πάντων τῶν ἔργων ἀσεβείας αὐτῶν ὧν ἠσέβησαν καὶ περὶ πάντων τῶν σκληρῶν ὧν ἐλάλησαν κατ’ αὐτοῦ ἀμαρτωλοὶ ἀσεβεῖς

Оба пута споменут је у контексту праведника који је био угодан Богу и који има ауторитет пророка.

Писац Јуд 14 користи традицију која није присутна у Постању и, више од тога, цитира дословно део Ангелолошке књиге Енохове позивајући се на мит о палим анђелима. (1Енох 1, 9):

Οτι ἔρχεται σὺν ταῖς μυριάσιν αὐτοῦ καὶ τοῖς ἀγίοις αὐτοῦ ποιήσει κρίσιν κατὰ πάντων, καὶ ἀπολέσει πάντας τοὺς ἀσεβεῖς, καὶ ἐλέγξει πᾶσαν σαρκά, περὶ πάντων ἔργων τῆς ἀσεβείας αὐτῶν ὧν ἠσέβησαν, καὶ σκληρῶν ὧν ἐλάλησαν λόγων κατ’ αὐτοῦ ἀμαρτωλοὶ ἀσεβεῖς.

„И гле! Он долази са десет хиљада његових светих да изврши суд над свима

И уништи све безбожне:

И да осуди свако тело

За сва њихова безбожна дела која су безбожно починили,

И све тешке речи које су безбожни грешници изговорили против њега.“⁴⁴

Занимљиво је да у очима писца Енох има ауторитет пророка за чије проштво о есхатолошком суду дубоко верује да ће се испунити. Чарлсворт сматра да Посланица Јудина заправо показује у којој мери је традиција везана за Еноха била присутна у мислима и веровањима како јудаизма тако и првих хришћана.⁴⁵ Робинсонова, међутим, налази да се писац служи добро познатим речником и свесно користи Енохову традицију како би се приближио слушаоцима Јеврејима.⁴⁶ У сваком случају, учење о паду анђела не само да је било познато писцу и слушаоцима, већ изгледа да је било дубоко укорењено и прихваћено од Јевреја. Није јасно да ли писац користећи фразу ἔβδομος ἀπὸ Ἀδάμ алудира на 1 Енох 60,8 или једноставно се позива на Пост 6. Осим евидентног позивања на 1 Енох 1, 6–11 постоје мишљења на основу којих се Јуда 4 позива на 1 Енох 48,10?⁴⁷ У том случају, значило би да је писцу Посланице осим Ангелолошке књиге био познат и Говор у сликама што би бацило нову светлост на приступ проблему настанка спор-

⁴⁴ Сваки од навода текста 1 Енох је самосталан превод са енглеског језика “*The Book of Enoch*” аутора R. H. Charles, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in english with introduction and critical and expelanatory notes to the several books*, Volume II, Pseudepigrapha, Oxford, 1913.

⁴⁵ Charlesworth, *The Old Testament Pseudepigrapha*, 10.

⁴⁶ A. M. Robinson, “The Enoch Inclusio in Jude: A New Structural Possibility” [*JGRCh*] 9 (2013), 196–212]

⁴⁷ C. D. Osburn, “1 Enoch 80: 2,8 (67: 5–7) and Jude 12–13”, *CBQ* 47, 1985, 296–303.

ног дела. Осбурн сматра да се Јуда 4 пре односи на 67, 10, што опет не мења значајно стање ствари будући да је 67 такође део спорног списка.⁴⁸

Прва Петрова 3,19–20 користи се истим предањем:

ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασιν πορευθεὶς ἐκήρυξεν, ἀπειθήσασιν ποτε ὅτε ἀπεξεδέχετο ἡ τοῦ Θεοῦ μακροθυμία ἐν ἡμέραις Νῶε κατασκευαζομένης κιβωτοῦ, εἰς ἣν ὀλίγοι, τοῦτ' ἔστιν ὀκτὼ ψυχαί, διεσώθησαν δι' ὕδατος.

Као што референца о Потопу показује постојали су утамничени духови који сагласно 1 Енох 6–11 сагрешише у време Ноја, што може да указује да писац Посланице посматраче Ангелолошке књиге Енохове назива утамниченим духовима.

„И Господ рече Михајлу: „Иди вежи Семјасу и његову дружину која се сјединила са женама и упрљала себе њиховим нечистоћама... вежи их брзо за седамдесет генерација у долинама земље до дана њиховог суда и њиховог уништења, до дана суда када ће заувек бити уништени. У те дане, они ће бити спуштени у амбис ватрени и муку и затвор у коме ће бити заувек затворени. И биће проклети и уништени и везани заједно са њима до краја свих генерација.“

Постоје претпоставке на основу којих је оригиналана верзија грчког текста 1 Петр садржи Енохово име па би почетак 13,19 заправо гласио ἐν ᾧ καὶ Ἐνώχ.⁴⁹ Сличан пример налазимо у 2 Петр 2, 3–4:

καὶ ἐν πλεονεξίᾳ πλαστοῖς λόγοις ὑμᾶς ἐμπορεύσονται· οἷς τὸ κρίμα ἔκταλαι οὐκ ἀργεῖ, καὶ ἡ ἀπώλεια αὐτῶν οὐ νυστάζει
εἰ γὰρ ὁ Θεὸς ἀγγέλων ἀμαρτησάντων οὐκ ἐφείσατο, ἀλλὰ σειραῖς ζόφου тарταρώσας παρέδωκεν εἰς κρίσιν τηρουμένους,

Међусобна сродност међу списима огледа се нарочито употребом синтагме „син човечији“ коју говорећи о себи употребљава Христос. У контексту Парабола, Син Човечији је небеско биће:

„И тамо видех Једног који је имао главу дана
И Његова глава беше као вуна,
И са њим беше неко други који имаше лик човека,
И Његов лик је био пун љупкости као лице светих анђела“ (1 Енох 46,1–2)

„ И у том часу Син Човечији беше именован
У присуству Господа Духова
И Његово име пред Главом Дана.
Заиста пре него што су сунце и звезде створени
Пре него што су небеска тела начињена
Његово име је именовано пред Господом Духова“ (1 Енох 48, 2–3).

⁴⁸ *Исѿо*, 300–302.

⁴⁹ E. G. Selwyn, *The First Epistle of St. Peter*, London/New York, 1947, 197.

Осим тога, праведан је, суди свету и постављен је на престо славе:

„Ово је Син Човечији који је праведност
Са којим праведност обитава
И који открива ризнице скривеног.“ (1 Енох 46,3).

„И Господ Духова постави Изабраног на престо славе
И Он ће судити свим делима светих на земљи“ (1 Енох 61,8).

У Новом Завету улоге Сина Човечијег односе се на Христа. У Јовановом Јеванђељу улоге Сина Човечијег се проширују. Син Човечији је Син Божији:

Јединородни Син Божији (Јн 2,16),
Син није дошао да суди већ да спаси свет (Јн 2,17),
Отац је сав суд дао Сину (Јн 5,22),
Чуће мртви глас Сина Божијег и оживеће (Јн 5,25),
Отац је дао Сину да има живот у себи (Јн 5,26).

Учестало позивање на Сина Човечијег у Еноховим Параболама био је повод претпоставке да је потенцијални аутор актуелног дела хришћанин. Међутим, остаје нејасно који је разлог утицао да један хришћанин преегзистентног небеског Сина Човечијег који седи под крилом Господа Духова поистовети са Енохом седмим од Адама?

Насупрот мишљењу да су Јеванђеља претходила Параболама и извршила утицај на њих, постоје претпоставке на основу којих је традиција везана за појаву Сина Човечијег постојала и пре појаве хришћанства. Тако Сачи тумачећи Јеванђеље по Марку 2,1–11, примећује да јеванђелист не осећа потребу да ближе објашњава значење синтагме „ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου“ јер он зна ко је то као и група којој се обраћа.⁵⁰ Из тог разлога, по његовом мишљењу, јеванђелист Марко свој „извештај“ започиње управо оваквом констатацијом „Син Човечији има власт на земљи опраштати грехе“. То не мора бити необично уколико се има у виду да је код Данила Син Човечији претстављен Старцу Дана након суда. Међутим, на другом месту истог јеванђеља, у 14,62, говори се о Сину Човечијем који седи са десне стране Силе и долази на облацима небеским. Фраза „καὶ ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ“ преузета је из Данила 7,13; међутим, говор о суду и моћи да опрашта грехе на земљи ближа је Параболама него Данилу.⁵¹ Слично томе, Карагунис закључује да Мт 19,28 као и Мт 25,31 користећи фразе ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ· наводи директно преузети из Парабола?⁵²

⁵⁰ P. Sacci, “Qumran and the Dating”, 388.

⁵¹ Исто, 389.

⁵² С. С. Caragounis, *The Son of Man, Vision and Interpretation*, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen, 1986, 103; J. A. Waddel, *The Messiah, With Greek and Latin Fragments, English Translation, Introduction, and Concordances*, T&T Clark Jewish and Christian texts Series, 2012, 171.

Борш одлази корак даље проналазећи везу између Мк 14,62; Мт 26,66; Лк 22,69 и 1 Енох 62,5.⁵³

„И биће преплашени
И обориће лице своје
И дол ће их обузети
Када буду видели Сина Човечијег
Како седи на престолу славе своје.“

Мало вероватно изгледа претпоставка да је хришћански писац аутор спорног дела јер би у неком тренутку слично јеванђелистима виђење Сина Човечијег на небеском плану и улоге које су му додељене приписао Христу. Из тог разлога вероватније изгледа претпоставка коју заступају Блек и Колинс да је 1 Енох 71, 14 додатак редактора који наступа као опонент хришћанству.⁵⁴ При томе, треба имати у виду слојевитост текста што може да упућује на више аутора. Тако спис започиње говором у трећем лицу и наставља у првом, док највише пажње изазива Трећа Парабола која понавља прве две у епилогу којим закључује да је Син Човечији заправо Енох.

Charlesworth сматра да је четврто Јеванђеље, заправо, одговор Јеврејима на питање ко је Син Човечији?⁵⁵ Он наводи цитат Јовановог Јеванђеља 3,13; на коме се говори да се нико није узнео на небо осим Сина Човечијег који је са неба сишао.⁵⁶ Он се позива на традицију која је, по његовом мишљењу, постојала у Јудаизму непосредно пре појаве хришћанства на основу које се Енох сматра за „познаваоца“ небеских тајни. Он је најпре узнесен на небеса да би се са њих спустио и тајне објавио. Приметно Христово позивање на Сина Човечијег може бити окарактерисано као покушај оповргавања представе да је Енох Син Човечији. Да ли је могуће да је Енох заправо метафора за човека који је оличење праведности, праслика Сина Човечијег схваћеног у контексту Јеванђеља? Није необично да поједина јеврејска имена имају симболично значење те да уместо о конкретној историјској личности метафором имена саопштавају одређену поруку. Примера ради, сваки од десет патријараха из времена пре потопа има своју улогу што је наглашено „игром имена“: Јаред-анђели долазе, Енох-праведник међу људима, Матусалем-послан од земље, Ноје-он и његови синови биће остављени или он ће наследити земљу.⁵⁷ Примере који илуструју

⁵³ F. H. Borsch, "Mark XIV, 62 and 1 Enoch LXII. 5", *NTS* 14 (1967–8), 565–7.

⁵⁴ Уп. M. Black, *Messianism...* 165; J. J. Collins, *The Apocalyptic Imagination*, 123.

⁵⁵ J. H. Charlesworth, "Did the Fourth Evangelist Know the Enoch Tradition?" у: *Testimony and Interpretation, Early Christology in Its Judeo-Hellenistic Milieu*, Studies in Honour of Peter Pokorny, Jiri Mrazek and Jan Roskovec (пир.), T&T Clark International, A Continuum imprint, 2004.

⁵⁶ Више о томе види: Charlesworth, нав.дело, 223–239; G. Voccacini, "Qumran And The Enoch Group", 37–66.

⁵⁷ VanderKam, "The Interpretation", 145.

употребу имена у смислу симбола налазимо и унутар Јеванђеља. У обраћању ученицима у Матејевом Јеванђељу 11,14 Христос о Јовану Крститељу говори као о Илији чији је долазак најављен. Очигледно је да се овде не говори о историјској личности већ је долазак Илије синоним за долазак великог пророка.

У контексту Парабола Син Човечији се назива још и „Праведни“ што укључује једну од основних улога намењених Еноху. Карактеристична фраза „ἡ ἐλευσίς του δικαίου“ која се среће у 1 Енох 89,52 јесте *haraх legomenon* и од новозаветних текстова налази се једино у Делима апостолским 7,52.⁵⁸ Огама анализирајући везу између текстова претпоставља да Лука индентификује Илију из Еноховог Откривења о недељама са Христом.⁵⁹ Заправо, по његовом мишљењу, читав текст 7,52–56 треба посматрати у светлу Еноховог Сина Човечијег, нарочито, Христово уздизање и постављање на престо.⁶⁰ Занимљиво је што Килпатрик испитујући кретање фразе „долазак праведника“ грчки израз ἡ ἐλευσίς тумачи као термин који означава први долазак док се за други Христов долазак употребљава израз ἡ παρουσία.⁶¹

Очигледно је да Син Човечији описан у Параболама не може бити историјски Енох. Ту заправо настаје проблем. Енох је син човечији, праведник међу људима који је узнесен на небеса, с једне стране; док, са друге стране, он је изабран и именован пре стварања света, праведан је, суди свету и поставља се на трон славе у присуству Господа Духова? Рана Црква приступа Еноху као пророку. Иако се у Посланици Јудиној о Еноху пророку говори у контексту Ангелолошке књиге Енохове и мита о палим анђелима, за поједине хришћанске писце Енох најављује долазак праведника, Сина Човечијег. Тертулијан у спису „Cult Feminae“ истиче да Енох о Христу говори те да управо из тих разлога овај део компилације 1 Енох није био прихваћен међу Јеврејима:

Sed cum Enoch eadem scriptura etiam de domino praedicarit, a nobis quidem nihil omnino reiciendum est quod pertineat ad nos. Et legimus omnem scripturam aedificationi habilem diuinitus inspirari. A Iudaeis postea <potest> iam uideri propterea reiectam sicut et cetera fere quae Christum sonant. Nec utique mirum hoc, si scripturas aliquas non receperunt de eo locutas quem et ipsum coram loquentem non erant recepturi. Eo accedit quod Enoch apud Iudam apostolum testimonium possidet.⁶²

⁵⁸ G. S. Oegama, “The Pseudepigrapha and the Narratives in Luke-Acts”; *The Pseudepigrapha and Christian Origins*, Essays from the Studiorum Novi Testamenti Societas, G. S. Oegama and J. H. Charlesworth (прир.), T&T Clark Jewish And Christian Texts Series, 2008, 157.

⁵⁹ *Исѡо*, 157.

⁶⁰ *Исѡо*, 157.

⁶¹ G. D. Kilpatrick, “Acts VII, 52 ΕΛΕΥΣΙΣ”, *JTS* 46 (1945): 136–145.

⁶² PL 1, 1422.

„Пошто је Енох у истом делу предвидео у погледу Господа ми ништа у погледу тога не можемо одбити. Ми знамо да свако узвишено дело има божанску инспирацију. Ми јасно видимо да је ово дело одбијено од стране Јевреја из управо ових разлога...“

Осим тога, неколицина раних хришћанских писаца вешто користи Енохово предљање о палим анђелима што показује колики је утицај имала традиција везана за Еноха у раној Цркви.

3.1. Мотиви ангелолошке књиге Енохове

Предање о палим анђелима Ангелолошке књиге Енохове (1–36) датира се у трећи век пре Христа.⁶³ На основу 1 Енох 6–11, небески анђели су се у време Јареда спустили на врх планине Јермон под вођством Семјазе. Они су се, како се наводи, спојили са кћерима људским, што је био узрок појаве дивова на земљи. Дивови су временом почели да муче и прождиру људски род. Азazel, један од вођа палих анђела, научио је људски род прављењу и употреби оружја и козметике. На основу садржине 1 Енох 6–11 може се уочити очигледна веза са Пост 6, 1–4. Заправо, текст Књиге Енохове започиње управо речима Постања али наставља модификовањем текста и уношењем мита о сагрешењу анђела са кћерима људским. Милик поводом тога износи претпоставку на основу које је текст Еноха старији од Постања.⁶⁴ Вандеркам насупрот томе сматра да је Енох завистан од Постања.⁶⁵ Он наглашава разлику у терминологији текста. Тако Постање спомиње „синове Божје“ израз који се односи на анђеле, док писац 1 Енох 6–19 говори о сагрешењу анђела, синова неба. Јеврејском изразу אֱלֹהִים даје се значење „анђели“.⁶⁶ Вандеркам у том смислу скреће пажњу на могуће различите преводе Пост 5,21–24. Однос Постања и Ангелолошке књиге Енохове израживала је Девора Димант, која је уочила да прича о сагрешењу анђела са кћерима људским у контексту 1 Енох 12–16 нема везе са Потопом, већ је узрок Потопа заправо искавреност људског рода као последица утицаја демона који су људе подучили магији, улепшавању и прављењу оружја.⁶⁷ Уколико се чита текст Књиге Постања у светлу 1 Енох 6–11 онда разлози због којих Бог шаље потоп бивају јаснији. Међути, зло и после Потопа опстаје на земљи?

Занимљиво је да 1 Енох спомиње Адама и Еву, али причу о сагрешењу првих људи не доводи у везу са појавом зла у свету. Такође, како примећује Вандеркам, писац Виђења у сновима описује време Мојсија али не споми-

⁶³ J. C. VanderKam, “The Interpretation”... 131.

⁶⁴ Milik, *The Books of Enoch*, 31.

⁶⁵ VanderKam, “The Interpretation”... 131

⁶⁶ Исто, 131.

⁶⁷ D. Dimant, *The Angels Who Sinned*, Hebrew University, Jerusalem, 1971, 23–72.

ње Закон добијен на Синају. Претпоставка је да писац свесно у фокус интересовања ставља Еноха јер Енох има универзални карактер. Наиме, текст не спомиње изабрање јеврејског народа као што то чини Књига Јубилеја већ уопштено говори о људском роду. Иако прича о палим анђелима изгледа примитивно, присутна је како у Новом Завету тако и код неколицине црквених отаца.

Разлог због којег рани хришћански писци најчешће алудирају на мит о палим анђелима може бити чињеница да је текст који говори о пореклу зла и злих духова најпотпунији у поменутом делу, за разлику од Постања где се само узгред спомиње. Осим тога, позивање Апостола Јуде на текст 1 Енох 19 коме приступа са респектом утицало је да традиција везана за Еноха заживи међу првим хришћанима.

Јустин Мученик је један од првих хришћанских писаца који користи мит о анђелима. У Првој апологији говори о демонима који су се људима представљали као богови.⁶⁸ Помиње, такође, грех са кћерима људским као и узроке искварености људског рода — застрашујућим стварима којима су подучили људски род. Даље, у Другој апологији, наставља говор о спајању жена са анђелима од којих су изрођени демони.⁶⁹ Занимљиво је да божанства грчке митологије посматра кроз исту перспективу. Очигледно је да и Јустин Мученик исто као и Иринеј Лионски у делу Против јереси алудира на Ангелолошку књигу Енохову 19,1.⁷⁰ У свом говору који се тиче обрезаности и прослављања Суботе, Иринеј цитра делове Старог Завета али наводи како је Енох будући необрезан био угодан Богу, узнесен међу анђеле где је и сада као сведок праведног суда Божијег. Међутим, Иринеј паралелно са наводима из Старог завета наводи и детаље 1 Енох односно разуме Пост 5, 21–24; и 6, 1–4 у светлу традиције вазане за Еноха.⁷¹ Касније, у говору о Светом Духу, такође се користи мотивима Ангелолошке књиге Енохове говорећи о сагрешењу анђела који постају отпадници.⁷²

Тацијан, Иринејев ученик, говори о палим анђелима како оним који нису утамничени тако и о онима који су слободни и присутни на земљи.⁷³ Слично томе, Климент Александријски, у спису Стромата 5. 1. 10, 1–2, прозива грчке филозофе и користи предање о палим анђелима у неколико сегмената.⁷⁴ Он критикује украшавање тела и улепшававање лица код жена и подсећа на оне који су презревши лепоту Божју пали са неба на земљу јер нису могли да спутају сопствену пожуду. Занимљиво је да се Посланица

⁶⁸ PG 6, 371.

⁶⁹ *Истио*, 451, 454.

⁷⁰ *Истио*, 7, 552.

⁷¹ *Истио*, 1015.

⁷² PG 7, 1115.

⁷³ *Истио* 6, 822.

⁷⁴ *Истио*, 8, 466.

Варнавина у 4, 3–4 такође позива на Еноха, мада није сасвим јасно о ком се цитату заправо ради.

τὸ τέλειον σκάνδαλον ἤγγικεν, περὶ οὗ γέγραπται, ὡς Ἐνώχ λέγει. Εἰς τοῦτο γὰρ ὁ δεσπότης συντέτμηκεν τοὺς καιροὺς καὶ τὰς ἡμέρας, ἵνα ταχύνη ὁ ἠγαπημένος αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τὴν κληρονομίαν ἦξη,⁷⁵

λέγει δὲ οὕτως καὶ ὁ προφήτης· Βασιλεῖαι δέκα ἐπὶ τῆς γῆς βασιλεύσουσιν, καὶ ἐξα-
ναστήσεται ὀπισθεν μικρὸς βασιλεύς, ὃς ταπεινώσει τρεῖς ὑφ' ἐν τῶν βασιλέων.

„Дошла је близу потпуна саблазан она као што је писано о којој Енох говори. Зато је Господ скратио време и дане да би похитао Љубљени Његов и примио наслеђе своје.

А говори овако пророк: „Десет царства цароваће на земљи и устаће после тога мали цар који ће покорити одједном три царства.“

Чарлс из тог разлога сматра да се овде ради о неком другом Еноху.⁷⁶ Милик, за разлику од њега, сматра да писац не цитира већ сажима 1 Енох 106, 19–107.⁷⁷ Такође, текст Варнавине Посланице 4 укључује референце на Данила, Књигу Изласка, пророка Исаију, Јеванђеље по Матеју и др. На другом месту, у 16 одељку, говори о разорењу храма, што је по мишљењу Чарлса алузија на 89,56, дела друге визије у сну када лавови запоседају кућу и кулу оваца.⁷⁸

πάλιν, ὡς ἤμελλεν ἡ πολις καὶ ὁ ναός καὶ ὁ λαὸς Ἰσραὴλ παραδίδοσθαι, ἐφανερῶθη. λέγει γὰρ ἡ γραφή Καὶ ἔσται ἐπέσχατων τῶν ημερων, καὶ παραδώσει κύριος τὰ πρόβατα τῆς νομῆς καὶ τὴν μάνβδραν καὶ τὸν πύργον αὐτῶν εἰς καταφθοράν.⁷⁹

Опет, објављено је да ће град и Храм и народ Израиља бити ослобођен. Јер Писмо каже: „И Десиће се последњих дана да ће Господ издавити овце са његових пашњака и тор и и њихово утврђење од уништења.“

Блек текст Варнавине Посланице 16,5 тумачи као подсећање на 55–56 1 Енох.⁸⁰ Наиме, писац Посланице не служи се истим језиком као писац Еноха, али Блек налази везу међу симболима. Тако би, по његовом мишљењу, град представљао кућу, храм би био кула, док би народ симболички означавао овце описане у Еноховом виђењу у сновима. Цитат: „и десиће се да на крају недеље кућа славно буде изграђена у име Господа“ не налази се ни на једном од места 1 Енох али скреће пажњу употреба израза „недеља“, нарочито „крај недеље“ који може бити позајмљен из Енохових откривења

⁷⁵ *Исѡо* 2, 732.

⁷⁶ Charles, *The Book Of Enoch*, 71.

⁷⁷ Milik, *The Book Of Enoch*, 73f.

⁷⁸ Charles, *исто*.

⁷⁹ PG 2, 773.

⁸⁰ M. Black, *The Book Of Enoch or 1 Enoch*, New English Edition, Leiden, 1985, 270.

недеља. Међутим 4QЕп^g доноси текст који би могао бити протумачен као инспирација писцу Варнавне Посланице:

„И са својим крајем они ће стећи богаство у праведности и биће саграђен царски храм Великог у његовој славној величанствености за све генерације заувек.“⁸¹

Вандеркам подржава Милика и налази да су оба поменута места Варнавине посланице без сумње алузија на 1 Еноха.⁸² Он сматра да су и Јуда и Варнава добро познавали традицију везану за Еноха и да у њиховим очима Енох није само писар већ има ауторитет пророка. Слично томе, Атинагора у свом обраћању Марку Аурелију и Комоду такође приступа Еноху као пророку. Наиме, Атинагора брани хришћанство од напада којим се хришћанима приписује атеизам, канибализам и инцест. Том приликом објашњава порекло зла и позива се на мит о палим анђелима који сагрешеше са кћерима људским. Занимљиво је да Атинагора иако не спомиње поименице Еноха говори: „Као што пророци објавише“.⁸³

Тертулијан спомиње предање о палим анђелима на више места, што показује не само да му је било познато већ и блиско. У Апологији 22 напомиње да тајни списи говоре о палим анђелима, а слично говори и у спису о идолопоклонству у коме приписује астрологију делу палих анђела.⁸⁴ Такође, осуђује украшавање тела и лица којима су демони подучили људски род иако експлицитно не помиње Еноха.

Енохово предање о палим анђелима било је познато и присутно код раних хришћанских отаца на територији Римског царства како у сиропалестинској средини у делима Јустина, Таџијана, тако и у Египту у делима Атинагоре, Климента или у Африци код Тертулијана и Кипријана. У сваком од поменутих текстова, Енох се цитира са респектом. Осим што има ауторитет пророка Енох се међу појединим првим хришћанима доживљава и као сведок последњих времена — један од двојице сведока из Откривења 11.

3.2. Енох — један од двојице сведока

Новозаветни текстови као и списи раних црквених Отаца приступају Еноху као пророку и познаваоцу тајни. Ни у једном од списа Енох се не назива преображеним или небеским бићем које ће на крају времена да суди свету. Енох се у контексту краја историје спомиње још само као један од двојице сведока који има дар пророштва. Ова традиција, присутна у појединим

⁸¹ Самосталан превод са енглеског језика приложеног текста 4QЕп^g. Уп. VanderKam, 1 Enoch, Enochic motifs and Enoch, у: “The Jewish Apocalyptic Heritage in Early Christianity“ J. C. VanderKam and W. Adler Van Gorcum (прир.), Fortress Press, Minneapolis, 1996, 40.

⁸² Исто.

⁸³ PG 6, 916–918.

⁸⁴ PL 1, 741.

списима раних Отаца и хришћанским апокрифним списима заснована је на Откровењу 11, 3–5

καὶ δώσω τοῖς δυοὶ μάρτυσί μου, καὶ προφητεύσουσιν ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἐξήκοντα, περιβεβλημένοι σάκκου·

οὗτοι εἰσιν αἱ δύο ἐλαῖαι καὶ αἱ δύο λυχνίαὶ αἱ ἐνώπιον τοῦ Κυρίου τῆς γῆς ἐστῶσαι.

καὶ εἴ τις αὐτοὺς θέλει ἀδικῆσαι, πῦρ ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν καὶ κατεσθίει τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν· καὶ εἴ τις θελήσει αὐτοὺς ἀδικῆσαι, οὕτω δεῖ αὐτὸν ἀποκτανθῆναι.

Откривење 11 у опису последњих времена након описа храма Божијег и датих мера говори о двојици сведока који треба да дођу. Језик којим се описују мере светиње сличан је језику пророка Језекиља док је навођење 42 месеца слично пророку Данилу. Генерално, описује се период између најаве шесте и седме трубе. Појава двојице сведока смештена је између друге и треће невоље, врло близу крају света. Текст наводи неколико улога додељених сведоцима. Најпре они примају ауторитет пророштва за 1 260 дана. Данилов број дана износи 42 месеца. Ко су двојица сведока о којима нам писац говори? Наставак текста не даје ближе објашњење осим да су то две маслине и два свећњака. Сличност се може упоредити са текстом пророка Захарије коме анђеоло објашњава да су седам свећњака очи Господа док су две маслине два помазаника који стоје пред Господом земље. Податак из 2 Цар на основу којег Илија пламеним кочијама бива узнесен на небеса наводило је на помисао да је један од двојица сведока управо Илија, што потврђује пророк Малахија 4,1 говорећи да ће пре Дана Господњег најпре Илија бити послан. Сличну претпоставку налазимо и у Посланици Јеврејима, као и у опису Христовог Преображења где је као један од сведока и саговорника Христових управо пророк Илија. Други сведок, сходно томе, могао би бити Мојсије коме се Бог у пламену открива на Синају. Међутим, постоје тумачења на основу којих је други сведок заправо Енох. Тако Тертулијан осим што алудира на приповест о Посматрачима наводи и тумачење о двојици сведока. Наиме, Енох је, како наводи, узнесен на небеса не икусивши смрт. Његова смрт одложена је до времена Антихриста. У спису *De Anima* 50, Тертулијан бележи:

„Translatus est Enoch et Helias nec mors eorum reperta est, dilata scilicet; ceterum morituri rseruantur, ut antichristum sanguine suo extinguant.“⁸⁵

„Ено без сумње беше узнесен као и Илија не окусивши смрт, патња смрти сигурно беше одложена како би њиховом крвљу победили антихриста.“

Слично томе, Иполит Римски у коментарима на Књигу пророка Данила тумачи Откровење 11 у светлу Данилових 70 недеља. По његовом мишљењу, 62 недеље Данила 9,25 јесу период од изласка из вавилонског ропства

⁸⁵ PL 2, 735.

до Христовог рођења. Последња недеља подељења је на два дела. У другом делу, како наводи, појавиће се Енох и Илија. Енох је на основу ове традиције такође пророк. Улога пророка и сведока у контексту Откривења се прожимају. Међутим, док се у у текстовима у којима се цитира предање о палим анђелима Еноху приступа са дозом респекта јер пророштво потиче из старине, у контексту Откривења сведоци тек треба да приме дар пророштва на одређено време. Нагласак стављен на сведоке у суштини се не односи толико на прорицање колико на чин страдања и васкресења. Апокрифни списи попут Апокалипса Илијина и Апоклаипса Јованова проширују улоге додељене сведоцима. Апокалипса Илијина долазак Еноха смешта на крају времена када бива убијен од стране антихриста. Апокалипса Јованова, бележи нешто другачији редослед. Наиме, Апостол Јован моли се Господу на Тавору да му открије истину о последњим временима. Након седам дана облацима бива узнесен. Између осталог, открива му се да ће Енох бити послат на земљу да изобличи антихриста као обмањивача. Слично претходном спису, Енох бива убијен у светињи храма. Оба списа смештају долазак двојице пророка на крај времена, с том разликом што Апокалипса Илијина радњу смешта у шири есхатолошки концепт. Апоклипса Петрова подржава Откровење у том смислу што наглашава страдање двојице сведока. Улога Еноха и Илије не састоји се у супростављању антихристу већ у преношењу поруке да ослободилац треба да дође.

У сваком случају, Енох се посматра верно старозаветној традицији, као личност праведна, од Бога изабрана, која је узнесена на небеса не окусивши смрт. Појавом хришћанства, Енох не губи на достојанству. Управо супротно, поштује се као пророк и као сведок последњих времена. За хришћанску традицију Енох не може бити схваћен као Син Човечији из Енохових параболо јер, иако узнесен на небеса није преображен у небеско биће. Истина је да се таква тендеција јавља у времену хришћанске ере али се сусреће у јудејским апокалипсама и њене корене треба потражити у равинској литератури. Вандеркам у том смислу наводи спис „Молитва Јосифова“ у којој је описана управо трансформација земаљског у небеско биће:⁸⁶

„Ја, Јаков који са тобом говорим такође сам Израил, анђео Божји и и дух који влада. Аврам и Исак пре свега беху створени, али ја, Јаков, којег људи тако зову али чије је име Израил јер ме је бог тако назвао, човек који је видео Бога јер ја сам прворођени међу свим живима којима је Бог дао живот.“

У 2 Енох као и у текстовима везаним за живот Адама и Еве као што су Апокалипса Адамова, Завештање Ададмово и Живот Адама и Еве, Адам је други анђео који се након кајања настањује у рајском врту окружен славом.

⁸⁶ J. H. Charlesworth, “The Portrayal of the Righteous an Man as an Angel”, у: *Ideal Figures in Ancient Judaism*, Collins J. J. and G. W. E. Nickelsburg (прир.), Profiles and Paradigms, Sholares Press, 1980, 140.

Молитва Јосифова, 2 Енох као и Апокалипса Ситова примери су текстова из првог века хришћанске ере који поистовећују библијске ликове са анђелима.⁸⁷ Како поменути текстови не извиру из хришћанске традиције они превазилазе оквире овог рада, па ће више речи о томе бити у неком од наредних истраживања.

4. Закључак

Како смо могли да приметимо, традиција везана за Енохово име веома је присутна како у јудаизму тако и у хришћанству. У тексту Старог Завета о Еноху се говори веома мало у контексту праведника који је био близак Богу и који је поживео 365 година на земљи након чега га је Бог узнео на небеса. Међутим, традиција која се везује за Енохово име далеко је присутнија у јудејским круговима, што се може уочити на примерима откривених рукописа у Кумрану где је прерада Енохових дела заступљена у великом броју. Осим тога, спомиње се још у Књизи Јубилеја, у којој се Енох доживљава и поштује као познавалац небеских тајни и зачетник соларног рачунања времена као и у Завештању Левијевом где има ауторитет пророка. Иако се Енох не сматра преображеним бићем у појединим кумранским текстовима као што је 11QMelch постоји такав наговештај. У Новом Завету постоји мноштво сродних мотива помоћу којих се наслућује веза између сина човечијег Енохових Парабола и Сина Човечијег схваћеног у контексту хришћанске традиције. Личност Енохова у Јеванђељима се не спомиње иако поједина места текста синоптичких Јеванђеља упућују да су говори о Сину Човечијем били познати у јудејским круговима Христовог времена. Посланица Јеврејима и Посланица Јудина сматрају Еноха пророком и праведником што се уклапа у слику Еноха у смислу историјске личности али Христово позивање на Сина Човечијег који је са неба сишао у Јн 3,19 може да указује да би Енох требало да буде схваћен не само као патријарх из времена пре Потопа већ и као метафора за Сина Човечијег. У прилог томе говоре и друга имена патријараха која симболиком имена преносе одређену поруку. Раним хришћанским писцима позната је енохистичка традиција, нарочито предање о палим анђелима, које у својим делима подржавају Јустин Мученик, Таџијан, Тертулијан, Климент и др. Нарочито је занимљиво Тертулијаново сведочанство које показује не само да му је садржај Енохових Парабола био познат већ и да у њима он види пророштво које најављује Христа. Текст Варнавине Посланице указује да су постојали и други текстови приписивани Еноху који нама нису познати. У хришћанским круговима Енох се не сматра за преображено или небеско биће, али му се приписује улога сведока последњих времена. Доживљај Еноха као једног од двојице сведока осим код раних хришћан-

⁸⁷ Charlesworth, "The Portrayal...", 140.

ских отаца попут Иполита Римског може се срести и у хришћанским апокалипсама као што су Апоклипса Илијина или Апоклипса Јованова. Узроке на основу којих Енох израста у метафизичко биће треба потражити у јудејским круговима. Јеврејски текст Пост 5,22–24 који наводи како је Енох „ходао са Богом“ разликује се од текста у преводу Седамдесеторице где се говори да је Енох био угодан Богу, што би могло да буде полазна тачка од које се касније развија доживљај преображаја Еноха из земаљског у небеско биће. Ова тенденција врхунац достиже у јудејским апокалипсама првог века хришћанске ере и најбоље се може илустровати на примерима списа као што су Молитва Јосифова, Апокалипса Сетова, Апокалипса Адамова и др.

Извори

- Biblia Hebraica Stuttgartensia, www.biblehub.com/interlinear
 Greek OT Septuagint with Diatritics, www.biblehub.com/interlinear
 NT Greek Orthodox Church 1904, www.biblehub.com/interlinear
 NA27, www.biblehub.com/interlinear
 Η ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ, Το πρωτοτυπο κειμενο με νεοελληνικη μεταφραση, ΕΚΔΟΣΗ Ε, ΑΠΟΣ-
 ΤΟΛΙΚΗ ΔΙΑΚΟΝΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, ΑΘΗΝΑ, 2000.
 J. P. Migne, ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΤΡΟΛΟΓΙΑ, ΑΘΗΝΑ, 1988.
 J. P. Migne, Patrologiae Latinae, Paris, 1883.
 Charlesworth J. H., The Old Testament Pseudepigrapha, Apocalyptic Literature & Testaments, New translation from Authoritative Texts with Introduction and Critical Notes by an International Team of Scholars, Duke University, Doubleday & Company, Inc, Garden City, New York.
 Charles R. H., The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in english with introduction and critical and expelanatory notes to the severa lbooks, Volume II, Pseudepigrapha, Oxford 1913.
 Charles R. H., The Etiopic Book of Enoch, edited b twenty-three mss together with The Fragmentary Greek and Latin Version, Oxford, Clarendon Press, 1906.
 Флавије Јосиф — Јудејске старине, с енгл. превео Владан Добривојевић, Двери, Београд 2008.
 Јовановић Т., Апокрифи старозаветни према српским преписима, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 2005.
 Kuran s prevodom, preveo Besim Korkut, Hadimu-I-Haramejmi-š-Šerifejmi-I-Melik, Fahd za štampanje Mushafi Šerifa P. O. Box, 3561 Medina Munevvera, 1412.h.
 Knibb M. A., The Etiopic Book of Enoch, A New Edition in The Light of The Aramic Dead Sea Fragments, in consultation with Edward Ullendorf, Oxford at The Clarendon Press 1978.
 McCracken A., The Book Of Enoch, A Modern English Translation of the Etiopian Book Of Enoch with introduction and notes by a. McCracken, S. O. A. S. Library at the University of London, 2009.
 Nickelsburg G. W. E., VanderKam J. C., 1Enoch, A New Translation, Fortress Press, Minneapolis, 2004.
 Osterley W. O., The Book of Enoch, translated by R. H. Charles, D. Litt., D.D, SPCK, London 1917.
 Talmud, tekstove izabrao i preveo s hebrejskog i aramejskog jezika povest Talmuda i objašnjenja napisao Eugen Verber, Drugo izdanje, Beogradsko Izdavačko-Grafički Zavod, Beograd, 1990.

Литература

- Black M., *The Messianism of the Parables of Enoch, Their Date and Contribution to Christological Origins*, *The First Princeton Symposium on Judaism and Christian Origins, The Messiah, Development in Earliest Judaism and Christianity*, ed. J. H. Charlesworth with J. Brownson, M.T. Davis, S. J. Kraftchick and A. F. Segal, Fortress Press, Minespolis, 1992.
- Black M., *The Book Of Enoch or 1 Enoch*, New English Edition, Leiden, 1985.
- Boccaccini G., *Qumran And The Enoch Group: Revisiting The Enochic-Essene Hipotesys, The Bible and The Dead Sea Scrolls*, *The Princeton Symposium on the Dead Sea Scrolls*, James H. Charlesworth editor, Volume One, *Scripture and The Scrools*, Baylor University Press, Waco, Texas, 2006.
- Borsch F. H., "Mark XIV, 62 and 1 Enoch LXII. 5", *NTS* 14 (1967/8), 565–567.
- Caragounis C. C., *The Son of Man, Vision and Interpretation*, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen, 1986.
- Charlesworth J. H., *From Messdianology To Christology: Problems and prospects, The Messiah, The First Princeton Symposium on Judaism and Christian Origins, Development in Earliest Judaism and Christianity*, ed. J. H. Charlesworth with J. Brownson, M.T. Davis, S. J. Kraftchick and A. F. Segal, Fortress Press, Minespolis, 1992
- Charlesworth J. H., *The Parables of Enoch and the Apocalypse of John, The Pseudepirapha and Christian Origins, Essays from the Studiorum Novi Testamenti Societas*, edited by G. S. Oegama and J. H. Charlesworth, T&T Clark Jewish And Christian Texts Series, 2008.
- Charlesworth J. H., *The Date and Provenience of the Parables of Enoch, Parables of Enoch., A paradigm Swift*, edited by J. H. Charlesworth and Darrell I. Bock, T&T Clark 2013.
- Charlesworth J. H., *Did the Fourth Evangelist Know the Enoch Tradition? Testimony and Interpretation, Early Christology in Its Judeo — Hellenistic Milieu*, *Studies in Honour of Peter Pokorny*, edited by Jiri Mrazek and Jan Roskovec, T&T Clark International, A Continuum imprint, 2004.
- Charlesworth J. H., *The Portrayal of the Righteous an Man as an Angel, Ideal Figures in Ancient Judaism*, Collins J. J. and G. W. E. Nickelsburg editors, *Profiles and Paradigms*, Sholares Press, 1980.
- Collins A. Y. and Collins J. J., *King and Messiah a Son of God, Divine, Human and Angelic Messianic Figures in Biblical and Related Literature*, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan/Cambridge, 2008.
- Collins A. Y., *The Son of Man Tradition and The Book Of Revelation, The Messiah, Development in Earliest Judaism and Christianity*, J. H. Charlesworth with J. Brownson, M.T. Davis, S. J. Kraftchick and A. F. Segal, *The First Princeton Symposium on Judaism and Christian Origins*, Fortress Press, Mineapolis, 1992.
- Collins J. J., *Daniel*, Mineapolis, Fortress Press, 1993.
- Collins J. J., *The Apocalyptic Imagination, An Introduction to Jewish Apocalyptic literature*, Second edition, William B. Eerdmans Company, Grand Rapids, Michigan/ Cambridge, UK 1998.
- Dimant D., *The Angels Who Sinned*, Hebrew University, Jerusalem, 1971.
- Isaac E., *Enoch And Arhangel Michael, The Bible and The Dead Sea Scrolls*, *The Princeton Symposium on the Dead Sea Scrolls*, James H. Charlesworth editor, Volume One, *Scripture and The Scrools*, Baylor University Press, Waco, Texas, 2006.
- Fronlich I., „The Division on the Year and the Festivals in the Qumran Schematic Calendars“, *Prayer and the Poetry in the Dead sea Scrolls and Related Literature*, (прир.) G. Martinez, Volume 98, Liden- Boston, 2012.
- Кубат Р., *Основе старосавезне антропологије, Теолошка перспектива, Библијска библиотека Глафира, Београд-Нови Сад*, 2008.
- Kilpatrick G. D., "Acts VII, 52 ΕΛΕΥΣΙΣ", *JTS* 46 (1945): 136–145.

- Kim S., *The Son of Man as The Son of God*, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen, 1983.
- Millik J. T., *The Books of Enoch, Aramaic Fragments of Qumran Cave 4*, Oxford, 1976.
- Nickelsburg G. W. E., *1 Enoch, A New Translation*, Fortress Press, Minneapolis, 2004.
- Oegama G. S., „The Coming of the Righteous One“ in 1 Enoch, Qumran, and the New Testament, *The Bible and The Dead Sea Scrolls, The Princeton Symposium on the Dead Sea Scrolls*, James H. Charlesworth editor, Volume One, Scripture and The Scrolls, Baylor University Press, Waco, Texas, 2006.
- Oegama G. S., *The Pseudepigrapha and the Narratives in Luke-Acts, The Pseudepigrapha and Christian Origins, Essays from the Studiorum New Testament Societas*, edited by G. S. Oegama and J. H. Charlesworth, T&T Clark Jewish And Christian Texts Series, 2008.
- Orlov A. A., *The Learned Savant Who Guards The Secrets of The Great God“: Evolution of the Roles and Titles of the Seventh Antediluvian Hero in Mesopotamian and Enochic Tradition, Part I: Mesopotamian Traditions*, In *Varia Aethiopica: In Memory of Sevir B. Chernetsov (1943–2005)*, ed. Denis Nosnitsin et al., 248–264. *Scrinium 1*. St. Petersburg: Byzantinorussica, 2005.
- Osburn C. D., *1 Enoch 80: 2,8 (67: 5–7) and Jude 12–13, CBQ 47*, 1985.
- Robinson A. M., *The Enoch Inclusio in Jude: A New Structural Possibility [JGRChJ 9 (2013) 196–212]*.
- Selwyn E. G., *The First Epistle of St. Peter*, London/New York, 1947.
- Sacci P., *Qumran and the dating of Parables of Enoch, The Bible and The Dead Sea Scrolls, The Princeton Symposium on the Dead Sea Scrolls*, James H. Charlesworth editor, Volume One, Scripture and The Scrolls, Baylor University Press, Waco, Texas, 2006.
- Stuckenbruck L. T., *Daniel and Early Enoch Traditions in the Dead Sea Scrolls in the Book of Daniel, Composition and Reception*, J. J. Collins and P. W. Flint, Leiden, Brill, 2001.
- Scholem G., *Major Trends in Jewish mysticism*, Schocken Books, New York, 1954.
- Томић И., *Противници есенске заједнице у кумранским списима, Богословски факултет Српске Православне Цркве, Београд, 2004*.
- VanderKam J. C., *1 Enoch, Enochic motifs and Enoch, y: “The Jewish Apocalyptic Heritage in Early Christianity“* J. C. VanderKam and W. Adler Van Gorcum, Fortress Press, Minneapolis, 1996.
- VanderKam J. C., *The Interpretation of Genesis in 1 Enoch, The Bible and the Qumran, Studies in the Dead Sea Scrolls and Related Literature, Text, Shape and Interpretation*, edited P. W. Flint with the Assistance of Tae Hun Kim, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand rapids, Michigan/Cambridge, UK 2001.
- Vander Kam J. C., *The Apocripha And Pseudepigrapha At Qumran, The Bible and The Dead Sea Scrolls, The Princeton Symposium on the Dead Sea Scrolls*, James H. Charlesworth editor, Volume One, Scripture and The Scrolls, Baylor University Press, Waco, Texas, 2006.

Enoch, person or metaphor

Summary: The paper examines the experience of Enoch in Judaism during the Second Temple with a reference to the Qumran writings and analysis of the New Testament in Christianity and early Christian texts. The aim of the paper is to determine whether there are traces that eventually may indicate that Enoch historical personality grew into a symbol of justice and a metaphor for pre-existing Son of Man. In addition, the paper should highlighted the presence and importance of Enoch tradition in the Early Christianity.

Keywords: Enoch, righteous man, Prophet, Son of Man.